

УДК 355.257.7:061.23(47)"1914/1918"
ББК 63.3(0)532.8

Тетяна Мінаєва

Діяльність благодійних організацій Російської імперії щодо військовополонених під час Першої світової війни

Стаття присвячена питанню організації та надання допомоги російським військовополоненим в таборах Німеччини та Австро-Угорщини. Автор робить спробу з'ясувати основні форми та методи діяльності таких організацій як Російське Товариство Червоного Хреста, Комітет надання допомоги російським військовополоненим та Московський міський комітет.

Ключові слова: *Перша світова війна, російські військовополонені, благодійна діяльність, Російське товариство Червоного Хреста, Московський міський комітет, Комітет надання допомоги військовополоненим.*

Перша світова війна небезпідставно вважається однією з найтрагічніших сторінок історії ХХ ст. Поява та застосування нових видів зброї, безпрецедентна кількість жертв, мільйонні маси полонених, економічна, політична, соціальна та духовна кризи в суспільному розвитку Європи та й людської цивілізації в цілому – все це далеко не повний перелік наслідків, якими характеризувалося завершення чотирирічної війни.

Тотальний та непередбачуваний характер війни одразу ж після її початку позначився повною мірою на військовополонених, кількість яких постійно зростала. Особливо важкою виявилася доля російських полонених, які вже з перших місяців війни почали в масовому порядку прибувати в глиб Німеччини та Австро-Угорщини, де їх кількість дуже швидко зростала – за весь період

© Мінаєва Т., 2011

Мінаєва Тетяна Василівна - здобувач кафедри історії нового та новітнього часу, ст. лаборант кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

війни, за різними підрахунками, у військовому полоні перебувало від 2,5 до 4 млн. осіб¹. При цьому, російські військовополонені отримували лише найелементарніше: кров та мінімальний харчовий пайок.

В умовах повної розрухи та дестабілізації життя воюючих держав налагодження допомоги полоненим було вкрай складним завданням з огляду на тривалість конфлікту, чисельність бранців та елементарну нестачу ресурсів. У Росії добродійна діяльність пройшла складний шлях становлення та хаотичного пошуку дієвих механізмів надання допомоги постраждалим. Цей процес ускладнювався ще й пасивним ставленням уряду до долі полонених, принаймні на першому етапі війни. Тому благодійні організації, які виникали в Російській імперії вже з перших місяців війни, могли покладатися лише на свої сили та зв'язки їх членів, а також на налагодження міжнародних каналів надання допомоги бранцям, які потребували невідкладної підтримки.

На жаль, незважаючи на важливий досвід такої діяльності, історіографія даної проблеми є ще й досі маловивченою. Окремі її аспекти можна віднайти у наукових працях М. Жданова², В. Ореховського³, О. Нагорної⁴, В. Теліцина⁵ та деяких інших. Цінними при підготовці статті були архівні матеріали⁶, щоденники сестер милосердя⁷, офіційні звіти⁸, довідники⁹ тощо, вивчення яких дозволяє всебічно розкрити проблему становлення благодійної діяльності у роки Першої світової війни.

Мета даної статті – з'ясувати характерні особливості діяльності філантропічних організацій Російської імперії, які до кола своїх обов'язків включили допомогу російським військовополоненим у ворожих таборах під час Першої світової війни.

Насамперед варто зазначити, що питання утворення та функціонування організацій, які б займалися військовополоненими, розглядалося ще під час Гаазької конференції 1907 р. Результатом її роботи стало підписання низки конвенцій, одна з яких стосувалася полонених – «Положення про закони та звичаї сухопутної війни». Серед загальних принципів щодо поводження з узятими в полон, у статті 14 «Положення» було закріплено норму, що з початком виник-

нення воєнних дій у кожній воюючій державі мало утворитися Довідкове бюро про полонених, метою якого був би збір якомога повнішої інформації про бранців, а також заповнення та оновлення спеціальних іменних карточок на кожного з них¹⁰. У статті 15 зафіксовано, що всі благодійні товариства для надання допомоги військовополоненим, а також уповноважені представники подібних установ користуватимуться всіма можливими в умовах воєнного часу сприяннями для успішного виконання своєї гуманітарної місії. Що важливо, у даній статті говорилося, що уповноважені таких організацій мали допускатися для роздачі матеріальної та продовольчої допомоги безпосередньо до місць розташування полонених, а також до пунктів зупинок військовополонених, які повертаються на батьківщину, за умови пред'явлення іменного дозволу, виданого військовою владою, та за наявності письмового зобов'язання підкорятися всім її розпорядженням, які стосуються порядку та безпеки¹¹. Важливою була стаття 16, в якій говорилося, що всі листи, грошові перекази, поштові пакунки, адресовані військовополоненим чи ними відправлені, звільняються від усіх поштових зборів, як у країнах відправлення та призначення, так і проміжних державах¹². Здавалося, що дані норми забезпечать належне утримання та поводження з військовополоненими.

Проте вже у перші місяці ведення бойових дій Росія та Центральні держави зіштовхнулися з серйозною проблемою – появою величезної кількості військовополонених, утримання яких вимагало суттєвих матеріальних витрат. Поводження з ними стало важким випробуванням на гуманність як для країн, у таборах яких перебували полонені, так і для держави, за яку військовослужбовці воювали. У роки панування військового насилля та прагнення досягти перемоги будь-якою ціною, усі міжнародно-правові норми щодо людяного ставлення до обеззброєного ворога виявилися недієвими. Окрім того, на відміну від держав-союзників, уряд Російської імперії у перші місяці війни виявив відсутність цілеспрямованих та узгоджених дій щодо організації допомоги своїм військовослужбовцям, які опинилися у полоні в Німеччині та Австро-Угорщині.

Фактично, єдиною організацією в Росії, яка розпочала свою діяльність у цій царині з перших днів війни та одразу ж взяла шефство над військовополоненими, було Російське Товариство Червоного Хреста (РТЧХ), що перебувало під патронатом імператриці-матері Марії Федорівни. При даному товаристві було утворено Довідкове бюро, основне призначення якого полягало в наданні інформації на запити стосовно полонених¹³. Зазначимо, що таке оперативне реагування РТЧХ на виклики війни пояснюється кількома чинниками. По-перше, керівництво Міжнародного Червоного Хреста ще у 1912 р. скликало у Вашингтоні 9 міжнародну конференцію своїх представників. Під час її роботи було висловлено побажання, щоб національні товариства завчасно, ще у мирний час, потурбувалися про устрій відповідних органів для надання допомоги військовополоненим. Передбачалося створення спеціальної комісії, яка б у воєнний час збирала і передавала в розпорядження Міжнародного Женевського Комітету пожертвування для військовополонених¹⁴. По-друге, РТЧХ вже мало досвід роботи по наданню допомоги бранцям у період російсько-японської війни. Крім того, в кінці 1913 р. професору міжнародного права, генерал-майору Івану Овчинникову було запропоновано розробити проект Положення про Довідкове бюро щодо військовополонених. Даний проект 26 червня 1914 р. був прийнятий Мобілізаційною Радою Головного Управління РТЧХ, після чого він був направлений на затвердження у відповідні урядові структури¹⁵. Офіційно Довідкове бюро про військовополонених почало діяти після ратифікації «Положення про військовополонених», затвердженого імператорським указом від 7 жовтня 1914 р.¹⁶

Згідно з даним «Положенням» Довідкове бюро про військовополонених складалося з Центрального довідкового бюро, яке перебувало в Петрограді при Головному управлінні РТЧХ, та підпорядкованих йому регіональних відділень. З-поміж низки функцій, пов'язаних із ворожими полоненими на території Російської імперії, до обов'язків даної організації входив збір відомостей про російських полонених у ворожих країнах при посередництві Міністерства закордонних справ (МЗС), а також, по можливості, посередництво між полоненими та їх рідними¹⁷.

Протягом першого року війни Центральне довідкове бюро щодо військовополонених пройшло шлях становлення та вдосконалення у структурному та функціональному відношеннях. На середину 1915 р. до складу Бюро входили: 1) Рада Бюро, 2) Канцелярія, 3) Відділ особового складу, 4) Господарський відділ, 5) Відділ реєстрації російських полонених, 6) Довідковий відділ про російських полонених, 7) Іноземний відділ, 8) Відділ речей, які залишилися після вбитих чи померлих військовополонених, 9) Поштово-телеграфний відділ при бюро, 10) Поштовий відділ, 11) Контрольна комісія, 12) Особливий комітет допомоги військовополоненим, 13) Московське Довідкове бюро та Уповноважений Центрального довідкового бюро у Москві, 14) Уповноважений у Києві¹⁸.

Кілька слів необхідно сказати про Особливий комітет допомоги військовополоненим при Центральному довідковому бюро. Його було створено 16 січня 1915 р. під головуванням сенатора, таємного радника Олексія Дмитровича Арбузова спеціально для надання допомоги полоненим: до його функцій входив збір коштів, на які даний комітет закуповував та відправляв полоненим речі та книги, причому не в індивідуальному, а у масовому порядку. Діяльність даного комітету здійснювалась шляхом взаємної співпраці із такими ж комітетами у Відні, Будапешті та Берліні при посередництві Установ Червоного Хреста Румунії та Швеції¹⁹. Таким чином, своєю діяльністю Особливий комітет виділявся із загальної структури Центрального довідкового бюро, оскільки займався безпосередньо пересилкою пожертвувань та гостинців для військовополонених.

Повертаючись до діяльності Довідкового бюро в цілому, нагадаємо, що реєстрація полонених була основним його завданням. Представники бюро налагодили, хоча й із значними труднощами, співпрацю із Довідковими бюро Відня та Берліна: було домовлено про складання та взаємний обмін списками полонених²⁰. Вже восени 1914 р. з Центральних держав почали надходити перші списки російських полонених: з Німеччини списки доставляли при посередництві іспанського посольства, яке в роки Першої світової війни взяло шефство над російськими по-

лоненими, з Австро-Угорщини – поштою від Віденського Центрального довідкового бюро. При цьому, як відзначав завідувач Центрального Довідкового бюро І. Овчинніков, у списках не завжди були присутні повні відомості про полоненого, передбачені ст. 14 Гаазької конвенції, мали місце помилки, особливо у транскрипції прізвищ полонених, що вело до їх спотворення, дублювання інформації тощо, а це, в свою чергу, ускладнювало видачу довідок і потребувало додаткових уточнень²¹. Для видачі довідок про російських полонених при Центральному довідковому бюро було утворено спеціальний Російський відділ. Всього за період від початку воєнних дій до кінця 1916 р. було видано 1 млн. 229 тис. 322 довідки, з яких лише 21,6 % містили позитивні відомості про полонених, а решта – негативні відповіді на запити²². Отже, діяльність Центрального довідкового бюро про полонених та його філій виконували в першу чергу статистично-довідкову функцію. Водночас, варто відзначити важливість даної функції, адже координаційно-роз'яснювальна робота була вкрай необхідною з огляду на велику кількість полонених та низьку грамотність більшості населення Російської імперії.

З метою кращого інформування широкої громадськості про можливості отримати довідку про військовополоненого, про наявні способи надати допомогу, внести свій вклад у загальний благодійний фонд, публікувалися спеціальні брошурки та довідники із необхідними роз'ясненнями²³. Там вказувалася найнеобхідніша інформація: як і де можна отримати довідку, що можна відсилати полоненим, яким чином відправити лист, продовольчий пакунок чи грошовий переказ тощо.

Однак, як показував час, лише статистично-довідкової роботи було замало. Повсюдно ширилися відомості про жахливе становище російських полонених в таборах Австро-Угорщини та Німеччини. Для того, щоби перевірити чутки щодо незадовільного утримання полонених, Датський Червоний Хрест зініціював здійснення двосторонніх спеціальних інспекційних поїздок до місць утримання бранців. Після досягнення згоди між Росією та Німеччиною, такі відрядження відбувалися на наступних умовах: три російських сестри

миłosердя РТЧХ відвідали табори військовополонених у Німеччині в супроводі трьох делегатів Датського Червоного Хреста та три німецьких сестри миłosердя відвідали табори полонених в Росії у супроводі трьох датських представників Червоного Хреста. Окрім з'ясування ситуації на місцях, делеговані російські сестри миłosердя отримали гроші у розмірі близько 170 тис. крб. для роздачі їх найбільш нужденним військовополоненим²⁴. Незабаром про аналогічні інспекційні поїздки було домовлено з Австро-Угорщиною. На потреби полонених, які перебували в Австро-Угорщині, було виділено близько 120 тис. крб.²⁵. В обох випадках делеговані сестри миłosердя отримали спеціальні пропуски з правом відвідувати табори за своїм вибором, дозвіл на право спілкування з полоненими, розподіляти між ними гроші чи продукти, але без права передавати чи отримувати будь-які письмові повідомлення. По закінченню поїздки необхідно було скласти письмові звіти про результати відвідин²⁶.

У серпні 1915 р. розпочалася поїздка російської делегації до Німеччини, а згодом – і до Австро-Угорщини. В результаті огляду низки таборів було виявлено наступне: 1) санітарні умови в цілому хороші, 2) поштові відділення є у кожному таборі і чітко функціонують, 3) офіцери сконцентровані окремо від рядових солдат (останні зайняті на різноманітних роботах), однак при цьому відзначалося вкрай погане харчування в усіх таборах²⁷. Рік потому відбулася ще одна поїздка російських сестер миłosердя до німецьких таборів. Відзначаючи покращення в сфері обладнання таборів (скрізь порядок та чистота, функціонують кухні, пральні, дезинфікуючі камери, лазарети і тому подібне), однак невирішеною залишилася та ж проблема – гостра нестача продовольчого забезпечення, що вело за собою поширення інфекційних хвороб, загальне виснаження організму та зростання смертності серед полонених. Крім того, різнилася ситуація з продовольчим забезпеченням полонених безпосередньо в таборах та на робочих місцях (бранців уже з весни 1915 р. почали активно залучати до виконання різноманітних робіт, формуючи з них так звані робітничі команди). Там харчування було

кращим, однак і умови праці більш виснажливі (полонених залучали до прокладання доріг, до роботи у шахтах, до осушування боліт, вирубки лісів, польових робіт тощо)²⁸. Огляд таборів в Австро-Угорщині показав аналогічну картину. Рекомендації у звітах були однакові: по-перше, необхідно терміново організувати інтернування хворих до нейтральних країн, по-друге, слід організувати систематичну доставку істівних припасів для полонених²⁹.

Результати огляду таборів полонених та спілкування з бранцями підтвердили їх вкрай важке становище. Необхідно було розширювати благодійну діяльність. Безперечно, у важких умовах війни РТЧХ проявило свої організаторські здібності, збираючи та узагальнюючи інформацію про військовополонених, надаючи необхідні довідки про місцезнаходження полонених їх рідним та виступаючи посередником між російським урядом та організаціями Червоного Хреста ворожих та нейтральних країн. Однак, як показав час, роботи лише РТЧХ було явно недостатньо, щоби забезпечити своєчасну та достатню допомогу полоненим. Тому постало природне питання про необхідність утворення нових організацій та збільшення кількості меценатів, які б на добровільних засадах надавали допомогу російським військовополоненим.

Поширення інформації про важке становище російських полонених у таборах Центральних держав сприяло появі нових благодійних організацій. Так, 1 червня 1915 р. під протекторатом імператриці Олександри Федорівни та безпосереднім керівництвом члена Державної думи князя Миколи Голіцина, було створено Комітет надання допомоги російським військовополоненим³⁰ (у народі цей Комітет називали Голіцинським або Комітетом імператриці – Т. М.). Основним своїм завданням Комітет визначив «не лише задоволення фізичних та матеріальних їх (полонених – Т. М.) потреб, але й, якщо дозволять кошти, проявити також свою діяльність і в сфері духовних, і моральних запитів полонених»³¹. Було прийнято рішення, що при пересилці та роздачі речей російським бранцям Комітет буде користуватися допомогою Особливого комітету допо-

моги військовополоненим при Центральному довідковому бюро РТЧХ, послугами Шведського Червоного Хреста та його делегатів³². Отож, Комітет чітко окреслив форми та способи здійснення благочинної діяльності на користь полонених і перейшов до її практичної реалізації.

Насамперед, на шпальтах газет були розміщені повідомлення про прийом пожертвувань на потреби російських полонених, а також розіслані звернення від імені завідувача Комітету до можновладців усіх рівнів з проханням провести збір коштів на користь полонених співвітчизників. Перший внесок зробила імператриця Олександра Федорівна у розмірі 5 тис. крб.³³. В цілому, за перший рік діяльності – з червня 1915 р. по травень 1916 р., надійшло благодійних внесків на суму 338 тис. 181 крб.³⁴. На отримані кошти у табори надсилалися продукти, речі першої необхідності (одяг, мило, тютюн тощо), а також література релігійного та світського характеру. Однак почали ширитися чутки, що, нібито, посилки не доходять до таборів взагалі або доходять, але в пошкодженому вигляді. Із цієї ситуації було знайдено простий вихід – для того, щоби перевірити чи доходять відправленні речі до адресатів, співробітники Комітету в кожен ящик вкладали особливий друкований бланк, який потім повертався в Комітет. У бланку зазначалися назва табору, перелік отриманих речей дата та підпис військовополоненого³⁵. Повернення таких бланків із підтверджуючим підписом про отримання усього відісланого спростувало чутки про розграбування посилок російським полоненим.

Незважаючи на важливість, дана робота не отримала достатнього матеріального підґрунтя, адже коштів, які надходили від меценатів та громадських організацій, катастрофічно не вистачало для належного фінансування даного виду діяльності. Кількість полонених постійно зростала, а разом із цим – збільшувалися потреби, про які дізнавалися різними шляхами: через листи додому та в різні комітети, розповідями полонених-втікачів, передавалися при усній розмові полонених з представниками російських благодійних організацій та нейтральних країн тощо.

Зважаючи на гостру нестачу коштів, князь Голіцин звернувся із проханням про грошове субсидювання на користь полонених до Ради міністрів. Після обговорення даного прохання на міністерському засіданні було вирішено надати очолюваному князем Комітету 150 тис. крб.³⁶. Це був перший крок уряду на шляху покращення становища своїх бранців, однак, на жаль, фінансові асигнування такого характеру здійснювалися нерегулярно та у недостатньому обсязі.

Попри це, варто зауважити, що після утворення Комітету, який курувала імператриця Олександра Федорівна, уряд почав активніше цікавитися становищем полонених у таборах Центральних держав. Згодом, користуючись прихильністю уряду, князь Голіцин звернувся із проханням виділити спеціальний кредит розміром 4,5 млн. крб. Поки питання розглядалося на засіданнях уряду, Комітету було авансом виділено 600, а згодом ще 500 тис. крб. для невідкладної допомоги російським полоненим. У результаті обговорення в грудні 1915 р. Рада міністрів задовольнила клопотання М. Голіцина, виділивши суму розміром 4 млн. крб., щоправда вона видавалася частинами. В ухваленому рішенні зазначалося, що на Комітет «покладено завдання об'єднання діяльності всіх взагалі приватних комітетів допомоги російським військовополоненим за кордоном, причому в завдання такого об'єднання входить також і зосередження в руках названого Комітету кредитів на субсидії окремим організаціям згаданого призначення»³⁷. В цілому не заперечуючи необхідності благодійної діяльності на користь полоненим, уряд водночас висловлював побажання не оприлюднювати інформацію про полонених та допомогу, яка їм надається. Така позиція було озвучена генералом М. Алексєєвим на засіданні Ради міністрів і пояснювалася побоюванням «як би допомога, яка надається, отримавши надмірний розголос в суспільстві, не справила небажаного впливу на наших солдат, особливо тієї їхньої частини, яка охоче збільшує кількість полонених»³⁸. Інакше кажучи, діяльність на користь полонених не засуджувалась, навіть певною мірою фінансувалася з державного бюджету, але страх перед масовим явищем добровільної здачі у полон, змусив уряд заборонити афішувати такий вид діяльності, а всі збори, публікації в пресі – проводити без використання

слова «військовополонений»³⁹. Щоправда, з часом заборона була знята й інформація про благодійників та суми пожертвувань і надалі з'являлися в періодичних виданнях, на сторінках різних звітів тощо. В цілому погоджуючись із коментарем генерала М. Алексеєва, «щоби справа милосердя щодо наших військовополонених творилася без шуму, без реклами, без широкого про те інформування, без голосних фраз і звітів, щоби не бентежити такими звітами малодушних і слабких духом»⁴⁰, все ж Рада міністрів згодом дала дозвіл на оприлюднення на шпальтах газет списків тих, хто вніс пожертвування, а також на публікацію звітів про діяльність Комітету імператриці.

Втім, незважаючи на те, що Комітет імператриці мав у розпорядженні такі засоби та користувався прихильністю уряду, дана організація не змогла (принаймні на початку діяльності) ефективно організувати свою роботу. Його представники загрузли в трясовині постійних цензурних перевірок та повального контролю. Наведемо такий приклад: коли необхідно було закупити партію білизни для полонених, її придбали в Іспанії, привезли через Архангельськ до Петрограду для огляду, а потім знову через Архангельськ відправили до таборів⁴¹. Отже, парадокс ситуації полягав у тому, що, з одного боку, декларувалася необхідність швидкої та невідкладної допомоги полоненим, а, з іншого, – через бюрократичні розпорядження щодо суворої цензури та огляду посилок для військовополонених, робота значно уповільнювалась.

Однак, дещо все ж вдалося зробити. Окрім безпосередніх зносин із благодійними організаціями аналогічного характеру на території Росії, Голіцинський Комітет налагодив зв'язки із закордонними організаціями: Бернським, Паризьким, Лондонським та Стокгольмським Комітетами допомоги російським полоненим. На принципах взаємного обміну інформації було уточнено списки таборів та розміри допомоги, яка надавалася російським полоненим кожною із названих закордонних організацій. Крім того, Комітет Голіцина почав щомісячно асигнувати їм певні суми: Бернському комітету – 100 тис. крб., Паризькому комітету – 40 тис. крб., Лондонському комітету – 25 тис. крб., Стокгольмському комітету – 5

тис. крб.⁴². Виділені кошти витрачалися там на закупівлю та доставку до таборів російських полонених найнеобхіднішого, в першу чергу, сухарів та одягу. Такий двосторонній діалог російських та закордонних благодійних організацій дав можливість обмінятися інформацією про місця перебування російських полонених, визначити їх кількість та потреби, що, у свою чергу, дозволило розширити та збалансувати розміри допомоги та уточнити списки таборів для військовополонених, куди допомога спрямовувалась.

Ще однією організацією, яка активно займалася питаннями допомоги російським полоненим в Німеччині та Австро-Угорщині, став Московський міський комітет (ММК). Спочатку його завданням було надання допомоги росіянам, яких війна застала за кордоном. Однак згодом комітет почав отримувати прохання про наведення довідок щодо окремих військовополонених у Центральних державах, про пересилання їм продовольчих пакунків та грошей. Це спонукало дану організацію розширити свою діяльність, і рішенням від 19 грудня 1914 р. було ухвалено виконувати ще одну функцію – допомагати російським полоненим⁴³. Незабаром ММК став потужним благодійним центром, який зробив суттєвий внесок у загальноросійську справу допомоги своїм співвітчизникам в полоні.

Ще до початку першої інспекційної поїздки сестер милосердя до німецьких та австрійських таборів, ММК почав здійснювати кроки на шляху до з'ясування реального становища полонених та їх основних потреб. Для ознайомлення із життям російських полонених в Центральних державах, ММК весною 1915 р. делегував за кордон свого представника Дмитра Навашина. Останній пробув у Данії та Швеції 2,5 місяці, де вивчав різні матеріали (листи полонених, звіти благодійних організацій, німецькомовні газети тощо), і, після повернення, надав детальний звіт, у якому окреслив основні проблеми та необхідні кроки для їх вирішення. Він вказав на три обставини, що визначали становище російських полонених в Німеччині: 1) німецький уряд забезпечував полонених лише найнеобхіднішим – житлом та мінімальним харчовим пайком для підтримання їх життя, 2) контакт полонених з

батьківщиною на момент звіту не був належним чином налагодженим, 3) державна та громадська допомога бранцям перебувала в організаційній стадії⁴⁴. Як вважав Навашин, якомога швидше організувати допомогу російським полоненим в Німеччині необхідно було не лише з виключно гуманних міркувань, але й заради формування та підтримки позитивного іміджу Російської імперії як в очах її полонених, так і полонених союзників. Останній аргумент тим вагоміший, що англійці, французи, бельгійці безперервно та в достатній кількості отримували посилки та гроші від своїх рідних, громадських та державних організацій⁴⁵.

Для того, щоби залучити широку громадськість Москви до справи допомоги військовополоненим, Московським комітетом 31 жовтня – 1 листопада 1915 р. було влаштовано одноденний збір коштів під назвою «Москва – російським воїнам в полоні». Результатом акції була сума майже у 100 тис. крб. Крім того, відбулося кілька публічних зборів та було поширено майже 300 тис. листівок із закликом взяти участь у благодійній допомозі полоненим⁴⁶. За ініціативи ММК до благодійної діяльності на користь полонених залучалися представники творчих професій: художники, скульптори, письменники⁴⁷. Восени 1915 р. ММК скооперував свою діяльність із Всеросійським Союзом міст (ВСМ) та Всеросійським Земським союзом (ВЗС). 15 листопада 1915 р. постановою Головного комітету ВСМ було створено Відділ допомоги російським військовополоненим, до складу якого увійшли більшість членів ММК. Головним завданням комітету була мобілізація допомоги на місцях: з часом утворилися місцеві відділи допомоги військовополоненим у більш ніж 100 містах.

З метою полегшення діяльності місцевих організацій Відділ при головному Комітеті постачав на місця друковані інструкції, бланки, довідкові картки тощо. При Головному Комітеті Земського союзу було організовано такий само Відділ із аналогічними завданнями щодо провінційних населених пунктів. На початок 1917 р. зусиллями його працівників було організовано більше 400 відділень допо-

моги полоненим. Згодом утворилася Об'єднана організація Московського комітету та Відділів Земського та Міського союзів⁴⁸. Тут варто відзначити, що якщо діяльність представників ВМС розгорнулася переважно у великих містах імперії, то ВЗС поставив собі за мету організувати надання допомоги військовополоненим в невеликих повітових містечках, куди б могло б звертатися сільське населення Російської імперії. Для втілення цього задуму створювалися спеціальні відділи допомоги полоненим при місцевих земських комітетах. Їх завданням було віднайти у селах освічених людей (вчителів, лікарів, агрономів тощо), які б на добровільних началах допомагали б селянам порадами, а, головне, – при написанні листів та адрес на поштових ящиках⁴⁹. Були чітко визначені вартість та розмір посилок для полонених: 1) вага не більше дванадцяти фунтів (1 фунт=409,5 г. – Т. М.) разом з упаковкою; 2) заборонено надсилати металеві речі (ложки, ножі, жерстянки тощо), продукти, які швидко псуються (масло, оселедці, варену ковбасу і т.п.), предмети військового спорядження, книги з відмітками, а також книги, надруковані після 1912 р. Рекомендували до відправлення наступне: теплу та холодну білизну, куртки, носки, мило, чай, цукор, сіль, тютюн, цигарки, папір поштовий і для куріння, конверти, олівці, нитки, гудзики тощо, з їстівного ж – чорні та білі сухарі, булочки, крупи і таке інше. В грошовому еквіваленті посилки можна було відправляти на один, три та п'ять карбованців, залежно від наповненості⁵⁰. Отже, завдяки розробленим та доведеним до відома громадськості правилам, їх дотриманню при відправленні пакунків, листів, грошових переказів тощо, можна було сподіватися, що вони дійдуть за призначенням. Крім того, зважаючи на існуючу жорстку систему цензурного огляду, важливим кроком на шляху до її спрощення стали так звані «трафаретні посилки», які включали в себе чітко означений за вартістю та вагою перелік речей та продуктів. Також, суттєво знизився відсоток зіпсованих їстівних припасів завдяки переказу коштів на рахунки закордонних благодійних фондів, які закуповували продукти вже безпосередньо перед їх відправкою до таборів⁵¹.

Таким чином, проблема становища військовополонених у роки Першої світової війни набула нових ознак, непритаманних даному явищу в попередній період історії. Безпрецедентна кількість полонених поставила на порядок денний низку нагальних завдань, одне з яких – надання допомоги своїм бранцям у полоні. І якщо у союзних Росії державах допомога була поставлена на належному рівні, із залученням постійних державних дотацій та при успішному функціонуванні громадських організацій, то у самій Росії явище військового полону було напівзакритою темою. Проте, незважаючи на загалом пасивне ставлення офіційної влади до проблеми бранців, діяльність російських організацій, спрямована на надання допомоги полоненим у ворожих державах, була розпочата з перших днів війни. РТЧХ, Комітет Голіцина, ММК та інші подібні філантропічні організації вели свою діяльність усіма доступними їм способами: наводили довідки про місцезнаходження полонених, налагоджували зв'язки із подібними організаціями нейтральних країн, запровадили до використання трафаретні пакунки для полонених, здійснювали роз'яснювальну роботу серед населення Російської імперії тощо. Однак, насторожене, а часто й відверто вороже ставлення уряду, відсутність досвіду подібної діяльності, затьожний характер війни та прихована конкуренція між організаціями не дозволили благодійній діяльності досягти повноцінного успіху. Суттєвим недоліком у їх роботі була відсутність скоординованих спільних дій. Кожна із них діяла на свій розсуд. Ідея утворення центрального органу, який би об'єднав та узгодив діяльність всіх благодійних організацій, неодноразово висловлювалася протягом 1915 та, особливо, 1916 рр., однак до початку 1917 р. так і не була втілена в життя. Лише після приходу до влади Тимчасового уряду, у березні 1917 р., була прийнята постанова про Центральний Комітет у справах військовополонених при Головному Управлінні Російського Товариства Червоного Хреста⁵². Однак в умовах революційних подій в Росії, при ускладненні стосунків із союзними державами тощо благодійна діяльність і надалі базувалася переважно на громадських ініціативах. Прихід до влади більшовиків, підписання ними Брестського миру – ще один, вельми складний етап в історії благодійної допомоги російським полоненим, який потребує окремого вивчення.

Примітки:

¹ Головин Н.Н. Венные усилия России в мировой войне. Т.1. / Н. Головин. – Париж, 1939. – С. 142-149; Урланис Б.Ц. Войны и народонаселение Европы: людские потери вооруженных сил европейских стран в войнах XVII - XX вв. (Историко-статистическое исследование) / Б. Урланис. – М.: Соцэкгиз, 1960. – С. 315-320.

² Жданов Н. Русские военнопленные в мировой войне. 1914-1918 гг. Ч.1-3. / Н. Жданов. – М.: Военная типография Всероглавштаба, 1920. – 376 с.

³ Ореховський В.О. Діяльність Російського Товариства Червоного Хреста у роки Першої світової війни (1914-1917 рр.). Дис... канд. іст. наук. / В. Ореховський. – Чернівці, 1997. – 196 с., дод.

⁴ Нагорная О.С. Другой военный опыт: российские военнопленные Первой мировой войны в Германии (1914-1922) / О. Нагорная. – М.: Новый хронограф, 2010. – 440 с.

⁵ Телицын В.Л. Возвращение домой: К истории русских военнопленных Первой мировой войны / В. Телицын. – М., 2011. – 160 с.

⁶ Российский государственный исторический архив, г. Санкт-Петербург (РГИА), ф. 797, оп. 86, Отделение II, стол III., спр. 346, 11 арк.; Ф. 1276, оп. 10, спр. 909, 182 арк.; Ф. 1276, оп. 14, спр. 421, 47 арк.

⁷ Казем-Бек П. Поездка по Германии во время войны русской сестры милосердия. С прибавлением извлечения из отчета по осмотру лагерей военнопленных / П. Казем-Бек. – Пг.: Сенатская типография, 1916. – 80 с.; Тарасевич А.В. Отчет по обследованию лагерей и мест водворения русских военнопленных в Австрии и Венгрии / А. Тарасевич. – М.: Городская типография, 1917. – 28 с.; Шуберская Е.М. Доклад о положении военнопленных в Германии / Е. Шуберская. – Пг.: Государственная типография, 1917. – 11 с.

⁸ Центральное справочное бюро о военнопленных (Доклад заведующего Бюро профессора генерал-майора И.А. Овчинникова Главному Управлению Российского Общества Красного Креста, заслушанный в заседаниях 20 июня, 29 июля и 18 сентября 1915 года) // Вестник Красного Креста. – 1915. – № 8 (Октябрь). – С. 3473-3504.; Отчет по осмотру лагерей военнопленных в Германии сестры милосердия П.А. Казем-Бек. – Пг.: Государственная типография, 1916. – 46 с.; Положение русских военнопленных в Германии и меры к его

улучшению. Доклад члена Московского Отделения состоящего при Центральном Справочном Бюро о военнопленных Особого Комитета Помощи военнопленным Д.С. Навашина. – Б.м., 1915. – 16 с.

⁹ Див. напр.: Справочник для сношений с русскими военнопленными, находящимися в Германии и в Австро-Венгрии / сост. И.А.Овчинников. – Пг.: Государственная типография, 1916. – 66 с.; *Порадник в справах полонених, вивезених, ранених та убитих // Невідома війна. Перша світова війна на сторінках «Православного буковинського календаря» 1914-1918.* – Чернівці: Золоті литаври, 2007. – С. 124-126.; Справочник для сношений с русскими военнопленными, находящимися в неприятельских странах. Издан по распоряжению заведующего Центральным Справочным Бюро о военнопленных, И.А. Овчинникова. Изд. 2-е. – Пг.: Государственная типография, 1917. – 13 с. та ін.

¹⁰ Положение о законах и обычаях сухопутной войны. Приложение к IV гаагской конвенции 1907 г. // Альбат Г.П. Сборник международных конвенций и правительственных распоряжений о военнопленных (с библиографическим указателем) / Г. Альбат. – М., 1917. – С. 25-26 .

¹¹ Там же. – С. 26.

¹² Там же. – С. 26.

¹³ Положение о военнопленных 7 октября 1914 г. // Альбат Г.П. Сборник международных конвенций и правительственных распоряжений о военнопленных (с библиографическим указателем) / Г. Альбат. – М., 1917. – С. 47-48.

¹⁴ Ореховський В.О. Вказ. праця. – С. 141-142.

¹⁵ Справочник для сношений с русскими военнопленными, находящимися в Германии и в Австро-Венгрии. – С. 6.

¹⁶ Положение о военнопленных 7 октября 1914 г. // Альбат Г.П. Указ. соч. – С. 45-57.

¹⁷ Там же. – С. 48.

¹⁸ Див. докл.: Центральное справочное бюро о военнопленных... – С. 3473-3476.

¹⁹ Справочник для сношений с русскими военнопленными, находящимися в Германии и в Австро-Венгрии. – С. 28-32.

²⁰ Центральное справочное бюро о военнопленных... – С. 3476-3479.

²¹ Див. докл.: Справочник для сношений с русскими военнопленными, находящимися в Германии и в Австро-Венгрии. – С. 13-15;

Списки русских военнопленных, доставленные из Германии. Обзор замечаний Германского правительства о списках германских пленнх, высланных из России в связи с соответствующим материалом, доставленным из Германии. Составил Управляющий Отделом Регистрации И.С. Ежов. – Пг.: Невская типография торговая, 1917. – 82 с.

²² Жданов Н. Указ. соч. – С. 339-341.

²³ Как сноситься с военнопленными? – М., 1915. – 8 с.; Справочник для сношений с русскими военнопленными, находящимися в Германии и в Австро-Венгрии.... – 66 с.; Порядник в справках по пленным.... – С. 124-126.; Справочник для сношений с русскими военнопленными, находящимися в неприятельских странах.... – 13 с.

²⁴ РГИА, ф. 1276, оп. 10, спр. 909, арк. 32-32-зв.

²⁵ Там же, арк. 120-121.

²⁶ Див. докл.: Казем-Бек П. Указ. соч. – С. 3-5.

²⁷ Отчет по осмотру лагерей военнопленных в Германии.... – С. 5-7.

²⁸ Див. напр.: Казем-Бек П. Указ. соч. – 80 с.; Тарасевич А.В. Указ. соч. – 28 с.; Шуберская Е.М. Указ. соч. – 11 с.

²⁹ Див. докл.: Тарасевич А.В. Указ. соч. – С. 27-28; Шуберская Е.М. Указ. соч. – С. 10-11.

³⁰ Краткий очерк деятельности состоящего под Августейшим Ее Императорского Величества государыни императрицы Александры Федоровны покровительством Комитета по оказанию помощи русским военнопленным, находящимся во вражеских странах, за год его существования (июнь 1915-1916 года). – Пг.: Сенатская типография, 1916. – С. 4-5.

³¹ Там же. – С. 5.

³² Там же.

³³ Там же. – С. 6.

³⁴ Там же. – С. 46.

³⁵ Там же. – С. 33, дод.

³⁶ РГИА, ф. 1276, оп. 10, спр. 909, арк. 26-26-зв.

³⁷ Там же, арк. 111-113-зв.

³⁸ Там же, арк. 112-зв.

³⁹ РГИА, ф. 797, оп. 86, Отделение II, стол III., спр. 346, арк. 6-6-зв.

⁴⁰ РГИА, ф. 1276, оп. 10, спр. 909, арк. 140-140-зв.

⁴¹ Жданов Н. Указ. соч. – С. 175.

⁴² Краткий очерк.... – С. 35-36.

⁴³ Жданов Н. Указ. соч. – С. 154-155.

⁴⁴ Положение русских военнопленных в Германии и меры к его улучшению.... – С. 2.

⁴⁵ Там же. – С. 7-8.

⁴⁶ Жданов Н. Указ. соч. – С. 179.

⁴⁷ Див. докл.: Нагорная О.С. Указ. соч. – С. 63.

⁴⁸ Телицын В.Л. Указ. соч. – С. 52-54.

⁴⁹ В плену. О помощи находящимся в плену русским солдатам / сост. В.П. Обнинский, Заведующий Отделом помощи военнопленным при Главном Комитете Всероссийского Земского Союза. – М., 1916. – С. 15.

⁵⁰ Там же. – С. 19-20.

⁵¹ Жданов Н. Указ. соч. – С. 185-190.

⁵² Див. докл.: РГИА, ф. 1276, оп. 14, спр. 421, арк. 1-10-зв.

Tetyana Minayeva

Activity of charity organizations of the Russian empire as for prisoners of war during the First World War

The article is devoted to organization and giving help to Russian prisoners of war in the camps of Germany and Austria-Hungary. The author makes an attempt to find out the main forms and methods of the activity of such organizations as Russian Society of the Red Cross, Committee of giving help to Russian prisoners of war and Moscow City Committee.

Key words: *First World War, Russian prisoners of war, charitable activity, Russian Society of the Red Cross, Moscow City Committee, Committee of giving help to prisoners of war.*

Надійшла до редколегії 19.11.2011 р